eli raamatu 12. peatüki seletuses« eemaldus H. ikka enam Lutheri dogmast, näiteks õhtusöömaaja õpetuses ja omapäraseis mõtteavaldusis viimsest päevast ja Kristuse jälletulekust, milliste sündmuste saabumist ta a. 1533 ennustas. Ennast pidas ta juba prohvetiks, kelle ülesandeks usklikke patukahetsus-jutlustega otsustavaks silmapilguks ette valmistada. Kuid ta mõju Liivimaal näib hiljemalt ca 1530 täitsa vaibunud olevat.

1527. a. alul pidi H., kes vahepeal oli naitunud, ka Rootsist lahkuma. Kaks a. jutlustas ta siis Holsteinis. Sel ajal järgnes ka tema lõplik lõhe Lutheriga õhtu-söömaaja õpetuse pärast, mida H. käsitas ainult Kristuse ihu sümbolina. Selle tagajärjel on ta sunnitud siirduma Strassburgi. Siin astub ta anabaptistidega (uuestiristijatega) ühendusse ja saab üheks nende vaimliseks juhiks, enda prohvetlikkudest õpetustest siiski mitte loobudes. Rändava jutlustajana asutas ta Friisis ja Hollandis anabaptistide kogudusi, avaldas nende jaoks ka rea kirjutisi, nende hulgas oma tähtsama teose »Die Ordonantie Gottes«. Kevadel 1533 saabus ta jälle Strassburgi, mida ta Jumalast valitud uueks Jeruusalemmaks pidas. Siit tahtis ta teise Eliasena ilma lõppu, mis ju 1533. a. pidi kätte jõudma, ette valmistada ja oma apostlite kaudu kogu ilmas levitada uut ristimist. Kuid Strassburgi raad vangistas ta ja H.-il puudus nüüd võimalus oma pooldajate vahendituks juhtimiseks. Fanaatilisemad viimaseist asutasid nüüd oma plaanide järgi mõõga abil uue jumalariigi Münsteris (Westfaalis), mis aga 1535 veriselt hävitati. H. ise, kes igasugust vägivalda ja võimudele vastuhakkamist alati oli hukka mõistnud, jäi ka vangikojas oma õpetusis ja ennustusis paindumatuks, ehk küll ilma hukkumine oli tulemata jäänud. Oma viimaste päevadeni töötas ta oma dogmaatiliste kirjutiste kallal. 1543. a. lõpul või 1544. a. alul suri ta vangistuses. Anabaptistide seas moodustasid H.-i pooldajad, »melchioristid«, veel kauemat aega erilise sekti, kuni nad teiste vooludega liitusid. — H.-i Taanieli raam. 12. peat. seletus, mis mitmel kohal kaudselt puudutab Tartu sündmusi, oleks tarvilik välja anda. Eksemplar on arvatav. Hamburgi raamatukogus olemas.

Fr. zur Linden, M. H., (1885, tähtsaim teos); Protest. Realenc. VIII (G. Hegler); Arbusow, Geistl., 86 j.; Arbusow, Einf. d. Ref. *L. A.*

HOLLANDER, Bernhard A., sünd. 23. X 1856 Riias bürgermeistri pojana, õppis Riia linnagümnaasiumis ja 1875—81 Tartu ülikoolis ajalugu (R. Hausmanni õpilasena), oli 1883—1923, mil ta vanaduse tõttu ametist loobus, pedagoogina Riias tegev; 1886—98 Riia polütehnikumi kaubandusgeograafia dotsent. Oma ameti kõrval teotses H. ka kodumaa ajaloo uurimise alal. Tema teostest võiks tähtsamaina mainida: »Die livländischen Städtetage bis z. J. 1500« (Riga 1888); »Sachregister zum Liv-, Est- u. Kurl. Urkundenbuch, Bd. VII—IX« (Riga, 1900). Tema viimati ilmunud teos, »Bibliographie der baltischen Heimatkunde« (Riga, 1924) oleks võinud mõnes suhtes täielikum olla. *T.*

HOLLMANN, August, Rud. G. H.-i vend, sünd. 2. II 1801 Äksi klk., õppis Tartus usuteadust aa. 1821—24, asus 1834 pastorina Puhja kihelkonda; surn. 31. VIII 1849 Tartus. — Kirjutas »Bemerk. üb. d. Nominativ, Genet. u. Accus. im Estnischen« (Verh. GEG II, 2). Selles võrdlemisi teravmõttelises töös läheb H. lahku Helleri poolt esitatud deklinatsiooniõpetusest. Helleri järele ei olla nominatiiv, gen. ja ak. mitte kindlad käänded nagu ladina grammatikas, vaid modaliteedivormid (definitiiv, relatiiv ja indefinitiiv). Neist kolmest Helleri modaliteedikujust loob H. 4 käänet: nom., gen., ak. ja indefinitiiv, kusjuures ak. omab kord nominatiivse, kord genitiivse kuju. Ühtlasi näitab H., et ak. on kindel objektikääne. Samale seisukohale jõudis ka Ahrens oma süntaksis (ilm. 1853).

Napiersky, Pred.-Lex. III. *A. R.*

HOLLMANN, Friedrich August Wilhelm, järgmise poeg, sünd. 16. X 1833, õppis usuteadust Tartus 1852—56, pidas prooviaastat Tartu-Maarja kog. õp. A. H. Willigerode juures, oli Rõuge kog. õp. 1859—73, siis Eesti vallakooliõpetajate seminari direktor Tartus 1873—87, teotses seminari seismajäämise järel Peterburi linnamisjonis ja nimetati 1889. a. Liivimaa kindralsuperintendendiks ning konsistooriumi abipresidendiks, kuhu ta jäi oma surmani 1. IX 1900. Kirikumehena ja eriti Liivimaa kiriku vaimuliku juhina ligines H. tuttavale kirikuvürsti tüübile: varustatud raudse tahtega pani H. ennast järjekindlalt maksma kirikus, juhtides kirikut täielikus kokkukõlas »maapolitikaga«, mis »maakirikus« nägi üht rahva kasvatuse tegurit ajalooliselt kujunenud Balti omapärase politilise ja ühiskondliku seisukorra muutumatult alalhoidmise sihis. Seejuures olid möödapäästamatud kokkupõrked kodumaa võimu-vahekordades põhjalikke muutusi ja uuendusi taotlevate eesti ja läti iseteadlikkude püüetega. H.-i selge vaim ja tasakaalus isik suutis ometi ära hoida järskude lõhede tekkimist kirikus, milleks kaasa aitasid ka Vene valitsuse ja kreeka-katol. kiriku poolt 90-date aa. alul erilise hooga tarvitusele võetud surve-abinõud ev.-lut. kiriku,